Desirée Torralba Mesas

La ceràmica arquitectònica d'Alaquàs (II)

FINALS DEL SEGLE XIX - PRIMERES DÈCADES DEL SEGLE XX

INTRODUCCIÓ

L'article publicat en el núm. XXV de *Quaderns d'Investigació d'Alaquàs* en l'any 2005 constituí un primer acostament cap a l'estudi d'una tipologia artística que, en la gran majoria dels casos, apareix en un segon pla quedant considerat com un art decoratiu menor, un art aplicat.

L'estudi de la pintura aplicada a la ceràmica constitueix la base per a crear enllaços i vincles amb l'entorn plàstic que la produeix, tant pel que fa a les diferents fonts gràfiques que es poden utilitzar com a model, com als múltiples recursos tècnics usats. Si bé, aquests foren molt més variats en els segles divuit i dènou, no s'ha d'obviar el fet que, malgrat d'una certa estandardització en la producció de taulells de sèrie a principis del segle XX, aquests trets ajudaran a matisar les peculiaritats i diversitats dels centres productors contemporanis.

És per aquest motiu que, amb la finalitat d'ampliar la informació sobre ceràmica que aporten aquests articles i amb la única intenció de mostrar al públic una sèrie de dades heterogènies, interessants i de diversa índole, es presenta a continuació una breu sinopsi sobre l'evolució de les fàbriques de taulellet valencianes durant el segle XIX i les primeres dècades del segle XX, cronologia aquesta que, en part, marca un període important dintre del concepte de patrimoni ceràmic d'Alaquàs.

Es dóna rellevància d'aquesta manera a la idiosincràsia cultural d'un poble, perquè únicament d'aquesta manera es pot entendre la significació de l'art en qualsevol de les seues expressions, com a culminació del temperament, la personalitat i les condicions pròpies d'un col·lectiu.

LES FÀBRIQUES DE TAULELLET VALENCIANES DEL SEGLE XIX

La taulelleria valenciana durant el segle XIX constitueix el focus de producció més important del país en aquell moment, despuntant València, Manises i Onda com els eixos principals de fabricació. Al voltant d'ells es desenvoluparen importants nuclis com l'Alcora, Castelló o Quart de Poblet que, si bé presentaven matisos específics, configuraren una unitat tècnica i estilística que marcaren diferències notables pel que fa a altres zones[1].

Castelló

En la ciutat de Castelló es té notícia de la fabricació de ceràmica fina ja en 1815, en la l'anomenada fàbrica *San Fernando* de Pascual Querol, però no serà fins a 1820 quan es funda la primera fàbrica de taulells coneguda com *La Primitiva*. Després d'aquest apogeu inicial, no és fins a les darreres dècades del segle quan apareixen nous centres fabrils com *La Prosperidad*, *El Progreso* (1880) o *La Castellonense* (1886). D'aquesta manera, pausada però contínua, Castelló comptava en l'any 1910 amb set fàbriques dedicades a la producció de taulells.

Onda

No cap dubtar que Onda fou un dels centres més representatius pel que fa a producció de ceràmica d'aplicació arquitectònica durant el segle XIX, podentse indagar un gran nombre de fàbriques.[2]

[1]Per a la següent exposició sobre fàbriques es té com a font bàsica la introducció de la següent obra: ESTALL I POLES, Vicent Joan: *Catálogo de la colección de azulejos de serie del siglo XIX. Museo del Azulejo. Onda*. Faenza Editrice Ibérica, Castelló, 2000, pàg. 23-28.

[2]ESTALL I POLES, Vicent Joan: *La industria cerámica en Onda. Las fábricas, 1778-1997*. Monografías del Museo del Azulejo de Onda, Onda, 1997, pàg. 14-32.

És al voltant de l'any 1776 quan se cita la creació d'una fàbrica de ceràmica fina en la vila, ampliant-se el nombre d'aquestes a finals de segle, moment en què el periòdic *El Correo de València* mencionava Onda com un important centre ceràmic del Regne de València.

No serà fins a mitjan segle XIX quan a Onda es marca el punt de partida d'una activitat ceràmica amb característiques més industrials, donant-se un ascens notable en l'elaboració de taulells. S'ha de citar la fàbrica de *Peris* (1827), *La Glorieta* (1847-1848) i *La Valenciana* (1857) que contribuïren a reglamentar les pautes de tècnica i estil que se seguiren en la zona en moments posteriors.

A finals del segle XIX ja hi havia a Onda, almenys, nou fabricants de taulells, cosa que generà la necessitat de crear infraestructures que van fer possible un comerç a gran escala. En 1890 s'inaugurà el tren *La Panderola* que enllaçava Onda amb Castelló, obrint-se d'aquesta manera el camp d'exportacions a altres zones com Barcelona o València.

València i comarques de l'Horta

Les fàbriques de la ciutat de València que funcionaren durant el segle XIX quedaren amplament marcades i influenciades per la gran expansió de la producció ceràmica que hi havia en la ciutat durant el segle XVIII.

No és gens estrany, per tant, que les diferents factories de prestigi mantingueren la seua presència i que, empresaris que ja comptaven amb algun centre de producció, inauguraren altres nuclis amb els quals s'asseguraven una productivitat més gran i, també, majors beneficis.

Tanmateix, a partir de 1888 es pot parlar d'un cert transvasament de les indústries ubicades a València cap a Castelló, per això, en 1895, les fàbriques vinculades a aquest nucli es reduïen a dos: *Manuel Denis de León* i *Juan Monleón,* restant únicament en actiu aquesta última en l'any 1910.

En L'Horta, per la proximitat amb la capital, aparegueren nuclis del taulellet de gran qualitat, havent-se de destacar, per la importància i per la proximitat, amb Alaquàs, Manises que, a partir de la segona meitat del segle XIX i les primeres dècades del segle XX, recuperarà l'esplendor perdut del passat.

En l'any 1828 es fundà l'empresa de *Justo Vilar e Hijos*, en 1850 la fàbrica de *Vicente Mora Osca*, que després fou la de *Leopoldo Mora*, i en 1875 la de *Salvador Díez.* Si bé, totes elles es caracteritzaren per manifestar una certa evolució dintre de les seues creacions, no es rebutjaren completament les característiques pròpies de la ceràmica de Manises, destacant l'empresa de *Monera y Compañía* que s'especialitzà en la fabricació de taulells de reflex daurat[3].

CERÀMICA D'APLICACIÓ ARQUITECTÒNICA EN LES PRIMERES DÈCADES DEL SEGLE XX

La gran expansió que la indústria del taulellet manifestà durant el segle XIX, es veié potenciada pel fet que nombroses ciutats manifestaren un notable creixement en les darreres dècades d'aquesta centúria. El revestiment ceràmic es convertí en un dels materials més a tenir en compte a l'hora de construir, no només per la gran potència decorativa sinó pel seu aspecte higienista. Aquests aspectes motivaren l'expansió que el sector sentí en les primeres dècades del segle XX. [4]

Molt significatiu és el següent paràgraf que resumeix la capacitat de producció que aconseguiren les principals fàbriques productores a principis del segle: «En 1910 la societat de fabricants de Manises formada per *Vilar, Arenes y Compañía*, anunciava una producció de 8 milions de peces. A Onda, durant l'any 1924, la fàbrica de *Salvador Fornés* produïa 4 milions de peces; *Elías Peris*, 3 milions; *Vda. de Elías Peris* –El Águila-, 2 milions; en 1932, *Eloy Domínguez* –amb una fàbrica a Onda i cinc a Manises- 24 milions».[5]

A aquest desenvolupament també contribuí la gran influència que marcà la difusió de l'estil modernista, gran defensor de l'ús de la ceràmica com a element ornamental, a l'ombra del qual nombroses fàbriques desplegaren totes les seues possibilitats de millora per a donar resposta a la incipient, i cada vegada principal, demanda.

[3]SOLER FERRER, María Paz – PÉREZ CAMPS, Josep: *Historia de la cerámica valenciana.* Tom. IV. Vicent García Editores, València,1992, pàg. 113.
[4]Per a ampliar la informació sobre la indústria ceràmica en aquesta època *Cf.*: PÉREZ CAMPS, Josep: *Artesanía e industria cerámica en el País Valenciano durante la primera mitad del siglo XX.* Asociación de Ceramología, Agost (Alacant), 1993.
[5]SOLER FERRER, María Paz – PÉREZ CAMPS, Josep: *Historia de la cerámica valenciana.* Tom. IV… Pàg. 213.

Aquest influx modernista i l'apogeu i evolució que provocà en la indústria de taulellet es resumeix en la següent afirmació: *«This massive employment of tiles resulted in a reduction of productions costs, because more efficient methods of manufactures were developed»*.[6]

Coincidint amb la Primera Guerra Mundial i amb la postguerra, el desenvolupament de la indústria ceràmica fou desmesurat, destacant el fet que a finals dels anys vint la producció valenciana de taulells era notablement més gran que a la de la resta de l'àmbit espanyol.

Una dècada després, Onda despunta com a principal nucli productor amb 37 fàbriques, a les quals acompanyaren altres 9 a Alcora, 7 a Castelló i 30 en la província de València. La Guerra Civil truncà aquest desenvolupament, no podent-se parlar d'un procés de recuperació i creixement considerables fins la dècada de 1950.[7]

CERÀMICA ARQUITECTÒNICA D'ALAQUÀS. (FINALS DEL SEGLE XIX – PRIMERES DÈCADES DEL SEGLE XX)

1. Alaquàs. C/ Sant Jeroni, núm. 42

Aquests dos taulells quadrats es troben formant part d'una única filera que, a ras del sòl, envolta tota l'estança en què es troba junt amb altres exemples molt variats.

El primer d'ells (Fig. 1) és un taulell quadrat de dibuix escrostonat de 20'5 x 20'5 cm de longitud, realitzat mitjançant l'ús de trepatge sobre fons estaminífer llis. La tonalitat de la peça és monocroma i es redueix a l'ús de blau cobalt espés i blau tènue.

Donades les similituds que presenta aquesta peça amb el conjunt de taulells que componen l'arrimador del pati de la casa núm. 610 del carrer Lealdad de

[6]SOLER FERRER, María Paz: «Use of spanish ceramics in architecture». *Cerámica y cultura: The story of Spanish and Mexican Mayólica*. University of New Mexico Press, Alburquerque, 2003, pàg. 98.
[7]ESTALL I POLES, Vicent Joan: «El desarrollo de la industria del azulejo. El caso de Onda», en *La ruta de la cerámica*. [Catàleg d'Exposició], IMPIVA, Fundación Caja Castellón-Bancaja, Airtel, Fundación Dávalos-Fletcher, Castelló, 2000, pàgs. 197-198.

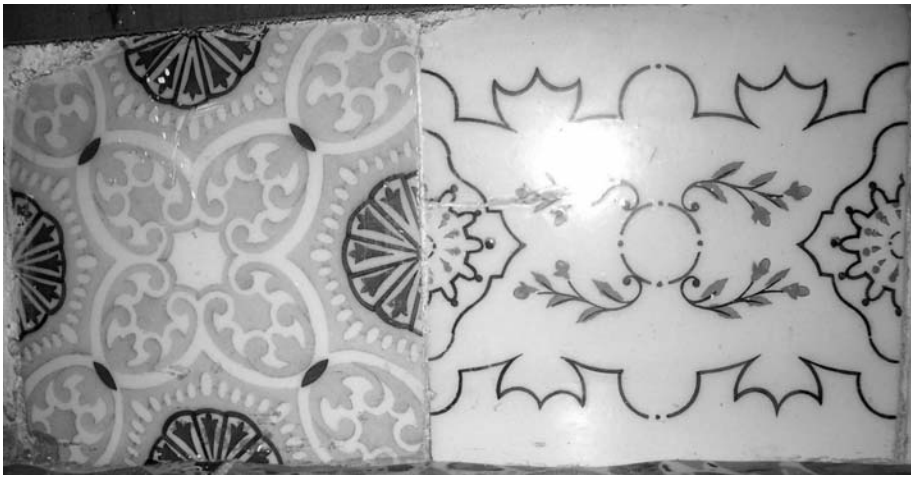

Fig. 1

L'Havana[8], es pot datar al voltant dels anys 1880–1890 i marcar l'origen en fàbriques de taulellets de València i Onda (Castelló).

L'ornamentació d'aquest model, que presenta certa influència anglesa, s'articula al voltant de la simetria generada per dos eixos perpendiculars i dos diagonals. El centre queda constituït per quatre formes lanceolades contraposades que configuren una estructura en creu, que enllaça amb altres quatre estructures similars en els angles. En l'interior s'aprecia un octògon de costats concavats i una successió ortogonal de formes alveolars.

En el centre de cada un dels costats hi ha rosetes partides de dotze pètals, inscrites en mig d'un octògon i envoltades per un perler, que en unir-se amb la mateixa estructura del taulellet contigu constitueixen un element complet. Els enllaços s'ubiquen tant en els quatre angles com en el centre de cada un dels costats.

Cal destacar el fet que els exemples rastrejats amb una estructura i tipologia similars presenten el filet de perles que envolta la roseta amb tons blavosos, mentre que ací s'ha deixat en blanc l'espai on es marcarien aquests traços.

[8]PÉREZ GUILLÉN, Inocencio Vicente: *Las azulejerías de La Habana. Cerámica arquitectónica española en América.* Publicacions de la Universitat de València, València, 2004, pàg. 132.

2. Alaquàs. C/ Sant Jeroni, núm. 42

Aquestes dues peces (Fig. 2) formen part del mateix sòcol en què es disposa el model analitzat anteriorment. Es tracta de dos taullets rectangulars de sanefa, amb els cantells fragmentats per tal que siguen ubicats a l'espai que els alberga, de 20 x 14 cm.

La fabricació d'aquest model, la cronologia del qual oscil·la entre els anys 1870 – 1880, es pot rastrejar a Onda i en la fàbrica de *José Gastaldo* de València. La consideració d'aquesta última afirmació està extreta del catàleg de taulellets del museu de la localitat on s'atribueix a aquest obrador l'autoria de les peces, pel que fa al relleu que presenten al dors[9]. Si bé, aquest detall no es pot apreciar en els exemples d'Alaquàs, la coincidència exacta amb el model que apareix en l'esmentat catàleg posaria en relació ambdós taulellets.

Fig. 2

[9]ESTALL I POLES, Vicent Joan: *Catálogo de la colección de azulejos de serie del siglo XIX…* pàg. 283.

Les trepes utilitzades en tonalitats que van des de la gamma freda, amb el blau diluït i el verd oliva, a la gamma càlida amb l'ús del taronja, conformen un model eclèctic (neobarroc) que pertany al grup conegut com a circells roms.

La decoració es desplega sobre un eix longitudinal en el centre, on es desenvolupa una roseta de vuit pètals, fusiformes i trilobats amb estams de forma alternativa, que queda tancada amb una altra roseta també de quatre pètals en reserva. De les unions d'aquests sorgeixen brots que sostenen uns ovals amb tres anells en el centre, emanant dels horitzontals dos circells divergents en negre, acabats en espiral, i una fulla amb forma de llança en el nucli. L'ornament es complementa amb prims meandres d'enllaç lateral.

3. Alaquàs. C/ Sant Jeroni, núm. 42

Aquesta sèrie de 20 taulellets quadrats de sanefa (Fig. 3), 12 dels quals són complets i 8 devastats per a adequar-se als espais dels cantons, constitueixen el bastiment de la finestra que es troba situada a la dreta de la porta que dóna accés a l'habitatge.

Les mesures de cada peça són de 20 x 20 cm i han sigut decorades mitjançant el treball de la trepa sobre fons estaminífer llis, en tons ocre, groc obscur, verd oliva, rosa i negre manganés.

S'ha constatat l'elaboració d'aquest model en fàbriques d'Onda, Barcelona i Castelló, com poden ser *La Esperanza* o el *Centro de Productos Cerámicos Tarrés, Maciá y Compañía*.

Pérez Guillén, a l'hora d'analitzar el remat superior de la resta de l'arrimador del vestíbul d'una casa del Passeig del Prado de L'Havana, assenyala com aquest model es basa en *«un dibujo original del Vicente Sanchis Arcís, dato que aparece al pie de la lámina correspondiente del muestrario Azulejos Pablo Piquer Parrilla,* Colón 7, *Manises, Valencia, Litografía Sucesores Hijas San Pablo, s.f, Nº 19, "Cenefa"* (20 x 20 cm)».[10]

L'ornamentació d'aquest taulellet es distribueix en una ampla banda central que queda delimitada per línies rectes, no visibles perquè es troben emblan-

[10]PÉREZ GUILLÉN, Inocencio Vicente: *Las azulejerías de La Habana…* pàg. 200.

Fig. 3

quinats els perfils de les peces, que configuren els dos eixos perpendiculars que articulen la resta d'elements.

Manifesta un estil eclèctic, pertanyent a la sèrie neoàrab i al grup de llaceries. Dos llaços paral·lels, decorats amb franges simètriques en l'interior, formen una punta d'estrella en l'eix central de la peça i organitzen en el nucli el conjunt de l'ornamentació.

En l'espai restant s'articulen dues bandes també paral·leles en reserva, ocupades per perlers que en la zona central constitueixen una roseta de vuit pètals. Entre elles es disposen, en horitzontal, dos xicotets obeliscs, decorats en el tronc per formes geomètriques, mentre que en la cúspide es desenvolupen subdivisions quadrangulars amb menudetes floretes de quatre pètals en l'interior.

Crida l'atenció el fet que les fonts consultades per a catalogar aquest taulellet presenten cronologies diferents que oscil·len entre 1900 i 1910, que potser responen a les diferents èpoques en què aquest model fou fabricat en cada una de les diverses fàbriques que el produïren.

4. Alaquàs. C/ La Pau, núm. 27

El pedrís interior de la finestra situada en la primera habitació a l'esquerra d'aquest habitatge apareix decorat amb aquest taulellet quadrat de quart ornament (Fig. 4), situat entre altres més senzills que presenten fons llis en blanc. Un clar estil eclèctic marca aquesta peça de 20 x 20 cm que s'engloba dintre de la sèrie *gerros – corones* i el grup *copes* que encunya el catàleg d'Onda.[11]

[11]ESTALL I POLES, Vicent Joan: *Catálogo de la colección…* pàg. 314.

Fig. 4

Aquesta mateixa font situa com a fàbrica d'origen *La Campana* (Onda), encara que puntualitza que peces similars també han aparegut en l'antiga fàbrica de Peris.

L'ornament s'ha disposat mitjançant el treball de la trepa i s'ha muntat prenent com a punt de referència dos eixos contraposats, un marcat per una fulla de acant en blau d'on sorgeixen circells contraposats que s'allarguen cap als costats, i un altre generat per la branca central. Ací es disposen dues roses madures, fulles denticulades i fines branquetes.
Cal destacar el predomini de les tonalitats fredes en aquest tipus ja que, fins i tot, el rosa i el groc utilitzats són molt tènues perquè apareixen molt diluïts.

5. Alaquàs. C/ La Pau, núm. 29

El present arrimador es troba xapant dues de les parets d'una habitació de l'habitatge, havent-se perdut les peces dels altres dos costats. Cal destacar el bon estat que presenta el conjunt, compost per dos models diferents, un en el coronament i l'altre en el cos.

El taulellet quadrat de sanefa que actua com a coronament (Fig. 5bis) mesura 20'4 x 20'4 cm i, igual que els anteriors, ha sigut elaborat amb la mateixa tècnica, destacant l'ús d'una gran varietat de tons: rosa, gris, marró ataronjat, groc, verd fosc, verd diluït i negre de manganés.

Fig. 5

Pertany al repertori de taulellets d'estil eclèctic de la sèrie de gerros – corones, i a la vegada al grup de corones – pitxers,[12] i l'execució s'ha localitzat en la fàbrica *La Campana* d'Onda (Castelló) al voltant de 1890–1900.

Prenent com a punt de partida un enllaç bidireccional, l'ornamentació es desplega al voltant d'una banda central amb tram recte inferior de doble traçat i fistonat extern, en què recolza un gerro cònic. L'espai residual generat per aquestes motlures queda ocupat per dos circells contraposats en reserva i una flor de lliri.

En l'interior del gerro es dispersen una rosa madura, diverses fulles denticulades, branquetes amb trifolis i inflorescències.

Aquest model, del que s'ha localitzat un exemple similar formant part de l'ornament d'un pannell devocional de santa Bàrbara en Billeneda[13], presenta un tram central partit en vèrtex, sobre el qual es despleguen dues branques amb floretes i fulletes.

El cos (Fig. 6) està constituït per una sèrie de taulellets quadrats de dibuix escrostonat amb les mateixes mesures que l'exemple anterior. La tècnica i les tonalitats utilitzades també són similars, havent-se de destacar la varietat al voltant a la possible data d'execució, ja que aquest tipus es data al voltant de 1895 – 1910[14]. Encara així, tot el conjunt degué ser realitzat a la vegada perquè respon al procés constructiu inicial de l'habitatge, sent l'únic exemple ceràmic *in situ* que s'hi conserva després de notables modificacions.

[12]ESTALL I POLES, Vicent Joan: *Catálogo de la colección…* pàg. 238.
[13]SEGURA MARTÍ, José María: *Catálogo de paneles cerámicos devocionales de L'Alcoià – El Comtat (Alacant).* Institut de Cultura Juan Gil Albert, Alacant, 1990, pàg. 172 – 174.
[14]PÉREZ GUILLÉN, Inocencio Vicente: *Cerámica arquitectónica. Azulejos valencianos de serie. El siglo XIX.* Tomo III. Institut de promoció Ceràmica, Diputació provincial, Castelló de la Plana, 2000, pàg. 1.242.

Fig. 5bis

Fig. 6

L'ornamentació d'aquest taulellet està desenvolupada mitjançant un eix diagonal de simetria, sobre el qual creua una banda mixtilínia composta per tres traços en negre, ocre ataronjat i verd, a la qual s'afegeix un altre perfil ondulat. Aquesta motlura limita la zona central on una esquemàtica flor de lliri marca el començament de dos circells en reserva. D'aquest mateix punt però cap al costat contrari, es disposa un vas cònic amb un manollet floral d'on emanen dues finíssimes tiges amb flors i fulles diminutes.

Es complementa el conjunt en l'extrem oposat al centre floral, amb la secció d'un cercle constituït per tres motlures, en el centre de les quals s'aprecia una menudeta campaneta.

No obstant, cal matisar la gran acceptació que tingué aquest model, per això que es donaren "[...]numerosas versiones con cromatismo y cronología análogas que aprovechan las trepas[...]".[15]

6. Alaquàs. Plaça dels Ollers, núm. 10

En el moment d'iniciar aquest estudi, es comptabilitzaren 20 taulellets (Fig. 7), situats en els muntants laterals de la porta d'accés a l'habitatge, que presentaven diverses erosions i encrostonaments que no afectaven a la decoració.

[15]PÉREZ GUILLÉN, Inocencio Vicente: *Las azulejerías de la Habana…* pàg. 112.

Fig. 7

Actualment, la casa on es trobaven aquestes peces ha sigut enderrocada i substituïda per una altra, amb la desconeixença si els taulellets s'han conservat o han sigut reduïts a runes.

Aquestes peces, en principi quadrades[16], presentaven diverses mesures en trobar-se retallades amb la finalitat d'adequar-se al marc arquitectònic. El catàleg de taulellets d'Onda (Castelló) anota que un vestigi d'aquest model fou trobat en la fàbrica *La Campana*[17], no havent-se rastrejat cap aplicació concreta d'aquest a l'àmbit arquitectònic.

Les dates de producció d'aquest exemple oscil·len entre els anys 1880–1890 i s'emmarca dintre de l'estil eclèctic de gerros i corones (neobarroc), propi d'aquells moments. Pertany al grup de copes – sanefes i presenta un enllaç bidireccional marcat per un eix longitudinal.

[16]Veieu el taulellet complet en: PÉREZ GUILLÉN, Inocencio Vicente: *Cerámica arquitectónica. Azulejos valencianos de serie. El siglo XIX*. Tom III… pàg. 1218.

[17]Apareix catalogat amb el núm. 1.452, mentre que en la fàbrica *La Esperanza* es tenia com a referència el núm. 901. *Cf.* ESTALL I POLES, Vicent Joan: *Catálogo de la colección de azulejos de serie del siglo XIX…* pàg. 316.

L'ornament principal el constitueix un vas cònic daurat amb bola en la base, on del seu peu naixen dos circells d'acant convergents en tons verd oliva, que enllacen amb altres en forma de essa. Aquests, a la vegada, es vinculen a diversos meandres mixtilinis tancats de color groc, als quals se'ls uneix una penca partida que serveix d'enllaç.

De la copa central sorgeix un ram de flors molt estilitzades, entre les quals destaquen un gira-sol, diverses fulles denticulades, flors blaves de punts, branquetes i inflorescències.

7. Alaquàs. C/ Sant Francesc, núm. 25

Cada un dels dos muntants laterals (Fig. 8) de la porta d'accés a aquest habitatge presenta un xapat complet de 14 taulellets quadrats de quart ornament, de 20 x 20 cm , molt ben conservats. Només cal destacar que en la part superior de cada un dels laterals, es col·locaren dos estrets fragments del mateix model per a adequar-se a l'espai a cobrir.

La seua realització se pot datar entre 1870–1880 i, igual que passava amb gran part dels taulellets de sèrie que s'elaboraren durant aquell i posteriors moments, està resolt a trepa, utilitzant-se un gram cromàtic reduït amb groc ocre, marró, blau cobalt i negre de manganés.

La consulta dels diferents mostraris que es conserven en el Museu de Ceràmica de Manises (València) i les referències que situen aquest model a Onda (Castelló), posen de manifest que la producció quedà molt estesa en ambdues zones[18].

La decoració d'aquest taulellet (Fig. 9) s'estructura al voltant d'un eix perpendicular central de simetria que està constituït per un conjunt de tiges corbes, fulles disimètriques i diferents beines-atauric. Recollint aquests elements, es desenvoluparen unes fibres més carnoses i amples que s'entrellacen, quedant cobert l'espai que generen per una tonalitat blava fosca.
La resta de la peça es completa amb diverses tiges, fulles trilobades i atauris que presenten xicotetes pinzellades paral·leles de manganés, mentre que les interiors les tenen marrons.

[18] *Cf.* Com a exemple: *Catálogo de la Fábrica de Eloy Domínguez Veiga.* Núm. 514

Fig. 8

Fig. 9

Similars a aquest model, s'han rastrejat diversos fragments en ruïnes en l'avinguda d'Espanya de Tànger[19], que procedeixen de l'enderroc de diverses cases, sent interessant el fet que aquestes peces d'Alaquàs es conserven íntegres.

No cal obviar que aquesta tipologia connecta, de forma clara, amb els taulellets de l'escopidor de la porta de l'habitatge núm. 16 de la plaça dels Ollers d'Alaquàs[20], tant en aspectes tècnics com decoratius.

8. Alaquàs. C/ Benlliure, núm. 47

Aquests taulellets eclèctics neorenaixentistes decoren l'escopidor del balcó (Fig. 10) de la casa en què es troben. Si bé per la ubicació poden semblar

[19]Per a una anàlisi més completa i detallada d'aquest taulellet i la localització a Tànger, *Vid.*: PÉREZ GUILLÉN, Inocencio Vicente: *Cerámica arquitectónica. Azulejos valencianos de serie. El siglo XIX…* pàg. 1.200 i 1.201.

[20]TORRALBA MESAS, Desirée: "La cerámica arquitectónica de Alaquás. Últimos años del siglo XIX y primer tercio del siglo XX". *Quaderns d'investigació d'Alaquàs.* Alaquàs, 2005, pàg. 77.

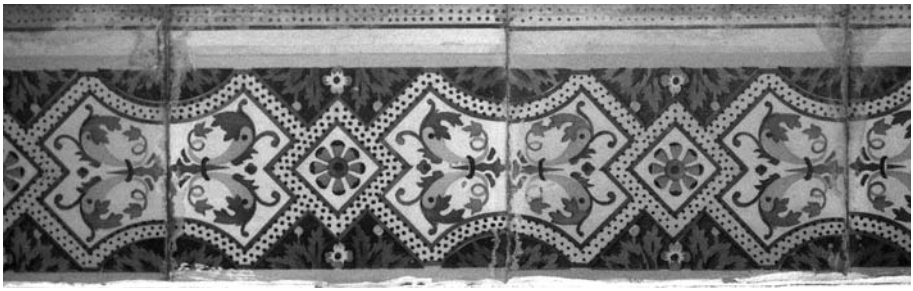

Fig. 10

peces rectangulars, és la vora de l'estructura metàl·lica de la balconada la que cobreix els extrems, trobant-nos davant peces quadrades de sanefa de 20 x 20 cm.

Inocencio Pérez Guillén defineix aquesta peça, datada al voltant de 1890–1900, com a *«Modelo incluido en el catálogo de Tarrés, Maciá y Compañía, Barcelona, Lám. 6ª, Nº 22, 20 x 20 cm; el mismo número referencial en el catálogo de Viuda e Hijos de Juan Villa, Puertaferrisa, 21, Barcelona [...], en El Progreso, lám. Nº 10, Nº 13, cenefa 20 x 20 cm; la referencia del catálogo es la misma para cuerpo y cenefa en ambos casos [...]»*[21].

També s'ha volgut posar en relació aquest tipus i la pintura amb els taulellets vidrats renaixentistes que s'encarreguen d'un mateix tema, seguint el *Diccionario de ornamentación* d'Albert Racinet que fou publicat en 1875[22].

La decoració es desenvolupa partint de dos eixos perpendiculars de simetria, ocupant-se, d'aquesta manera, quasi tota la peça. L'espai central l'emmarca un rombe, que tanca una roseta de vuit pètals, format per una banda de dos traços, l'interior del qual s'ompli de punts. Aquesta motlura es prolonga de manera obliqua generant una aspa que, a la vegada, es prolonga en una forma còncava i una altra convexa divergents.

La zona generada, en reserva, està configurada al voltant d'una xicoteta fulla lanceolada des d'on parteixen dues diminutes branquetes que culminen en lliri. En aquest mateix nucli es desenvolupen dos elements zoomorfs que acaben en circells.

[21]PÉREZ GUILLÉN, Inocencio Vicente: *Las azulejerías…* pàg. 177.
[22]ESTALL I POLES, Vicent Joan: *Catálogo de la colección…* pàg. 276.

Per últim, en els vèrtex del rombe, el residual queda ocupat per una multitud de fulles i una diminuta rosa.

La tècnica utilitzada és similar a la dels taulellets ja analitzats, destacant l'ús dels següents colors: groc, verd oliva, ocre, marró, marró salmonat i negre de manganés.

L'estat de conservació de les nou peces comptabilitzades és bo, malgrat que presenten danys lleus generats pel lloc en què es troben, a causa, sobretot, de la incidència dels factors atmosfèrics.

9. Alaquàs. C/ Les Germanies, núm. 27

Aquest taulellet rectangular de sanefa, de 10 x 20 cm, es data al voltant de les primeres dècades del segle XX, responent clarament a la concepció modernista del moment que es basava en la transposició d'«estructures» naturals a l'art.

S'aprecia un notable estat de conservació en tots els taulellets, un total de 24 peces completes i 3 fragmentades, desenvolupades al voltant d'una de les dues finestres que emmarquen la porta d'accés.

El dibuix representat és complet i es desplega atenent a enllaços reticulars que actuen de manera paral·lela al costat més gran de la peça. Aquests s'han realitzat amb tonalitats verdes i marrons i sobre ells es desplega la resta de la decoració de manera asimètrica (Fig. 11).

Fig. 11

Fig. 12

Fig. 13

En el centre hi ha un nenúfar de tija sinuosa que enllaça amb el de les dues floretes de la part esquerra i el nenúfar de la dreta, quedant tot marcat per un cert aire japonés, molt propi del corrent estilístic a què s'adscriu. Es redueixen així les plantes *«a lo esencial y decorativo de su forma y de su colorido»*.[23]

Si bé no s'ha pogut rastrejar cap exemple similar aplicat a l'arquitectura, l'arrimador de l'ingrés d'una casa de L'Havana presenta una estructura i decoracions semblants, que podrien adscriure els taulells d'Alaquàs a la producció de la fàbrica *La Moderna* de Castelló de la Plana, assenyalada per Pérez Guillén[24] com a origen dels mateixos. No obstant, està justificada la fabricació d'aquest tipus a Manises (València) perquè apareix en el catàleg de la fàbrica d'*Eloy Domínguez Veiga* amb el núm. 630.

Aquest mateix model de tons verd maragda, morat, rosa, rosa tènue, taronja i marró s'ha rastrejat també a Alaquàs però amb mesures diferents. Concretament, es tracta d'un taulellet quadrat de sanefa (Fig. 12) que antigament es trobava en l'habitatge núm. 13 del carrer Major de la vila, formant part d'un arrimador que, si bé no es conserva *in situ* després de diverses remodelacions, ha sigut guardat per part dels amos.

Aquesta característica facilita la visió de la part posterior (Fig. 13), on s'aprecia una successió de línies paral·leles. Aquestes marques dorsals eren utilitzades en èpoques posteriors, quan la producció ceràmica no era seriada, per a marcar l'ordre de les peces, identificar els diversos panells o conjunts, conéixer la posició correcta, o bé són de símbols sense cap tipus d'intencionalitat concreta. En aquesta tipologia ceràmica, les encunyacions posteriors responen a l'estandardització que s'anà aplicant progressivament a les empreses.

10. Alaquàs. C/ Les Germanies, núm. 27

Continuant amb l'interessant conjunt exterior de taulellets d'aquest habitatge, cal anotar el fet que la segona de les obertures de la façana també es troba xapada, encara que amb un model diferent a l'analitzat anteriorment.

[23]FAHR-BECKER, Gabriele: *El Modernismo.* Itàlia, Könemann, 1998, Pàg. 113.
[24]PÉREZ GUILLÉN, Inocencio Vicente: *Las azulejerías…* pàg. 224 i 225.

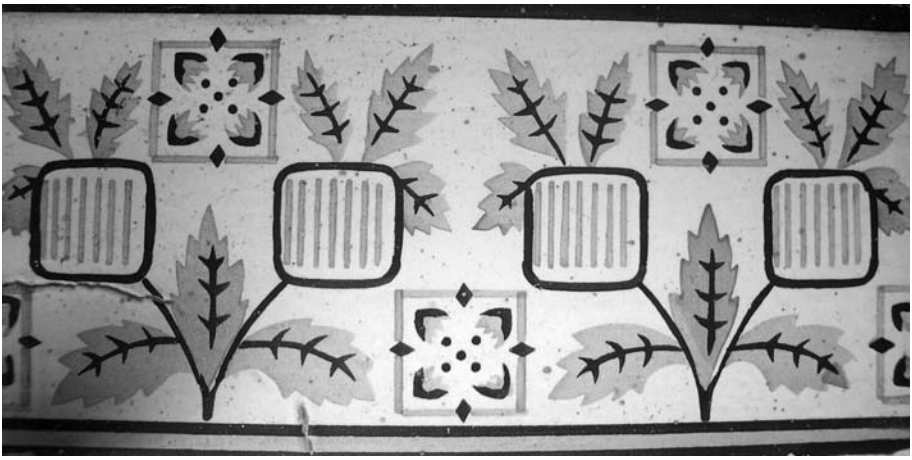

Fig. 14

Es tracta concretament d'un conjunt compost per 24 taulellets rectangulars de sanefa complets i 4 xicotets fragments, realitzats mitjançant l'ús de la trepa amb dos únics tons, el verd diluït i el marró.

Sobre la base d'aquest reduït cromatisme es desenvolupa un dibuix ordenat mitjançant dos eixos perpendiculars de simetria (Fig. 14) que vénen marcats pels costats més llargs de la peça. De manera perpendicular a un d'ells, s'ha desplegat una sèrie de formes vegetals molt variades. Així, a la vegada que s'aprecien agrupacions triples de fulles denticulades molt realistes, s'han desplegat una sèrie de tiges parells, d'on sorgeix un fruit reduït a la més mínima expressió i unes flors molt esquemàtiques que s'alternen en zig-zag al llarg dels espais residuals generats per la resta de la decoració.

La procedència d'aquesta peça s'ha indagat en el catàleg de la fàbrica *Hijos de Justo Vilar* de Manises (València), ja que apareix en la làmina 23 catalogat amb el número 538. La tipologia, trets estilístics i la decoració que s'observa, corroboren en data l'obra al voltant de les primeres dècades del segle XX.

11. Alaquàs. C/ Germanies, núm. 27

Per a concloure amb l'anàlisi ceràmic d'aquesta casa, únicament resta anotar l'interessant espedaçament que presenten els dos muntants laterals de la

porta, formats per dues columnes de taulellets quadrats de sanefa de 20 x 20 cm, conservant-se un total de 38 elements complets i dos devastats en cada una d'elles.

La tipologia a la qual s'adscriuen s'identifica per un clar caràcter historicista i purista perquè té com a font d'inspiració models renaixentistes que utilitzen com a font repertoris manieristes basats en les produccions de Sebastiano Serlio, molt difoses a finals del segle XVI i les primeres dècades del segle XVII.

Les mesures d'aquestes peces són 15 x 15 cm i totes elles s'han executat aplicant pintura mural sobre trepa amb colors blau cobalt, blau diluït, groc, ocre i negre manganés, sobre fons estaminífer llit.

Si bé la creació d'aquest model responia a la col·locació en arrimadors, formant paret de xapats complets on es col·locava en els sòcols tant superior com inferior, s'ha aplicat de manera aleatòria a l'arquitectura sense donar major rellevància a l'espai que l'acollia que la merament decorativa o de protecció. Un exemple igual al d'Alaquàs s'ha localitzat en el carrer Picanya núm. 23 d'Aldaia on, sí bé en una única columna i amb unes mesures de 20 x 20 cm, aquest tipus s'ha aplicat al bastiment de la porta de l'habitatge.

Fig. 15

Fig. 16

La decoració (Fig. 15) es concentra al voltant de l'eix perpendicular que marca un dels costats de la peça, decorada mitjançant un perler, constituint-se un espai central on dos circells de línies convergents figuren un buit en forma de cor, en què s'ha col·locat una espècie d'aleta de peix. Els laterals queden ocupats per finíssimes tiges que serveixen d'enllaç entre un taulellet i l'immediatament continu.

Prenent com a base Manises i la proximitat amb Alaquàs, donada la possibilitat que aquests taulellets foren adquirits en les fàbriques d'aquesta població, s'ha d'anotar la gran profusió d'aquest model en diverses d'elles. Així, apareix en la fàbrica de *Mariano Aviñó Arenes* amb el núm. 106, en la de *Hijos de Justo Vilar* amb el núm. 388, o en la fàbrica d'*Eloy Domínguez* amb el núm. 572.

12. Alaquàs. C/ La Pau, núm. 35

Aquest habitatge, que compta amb interessants exemples de ceràmica arquitectònica en l'interior, presenta, en els dos muntants laterals de la porta d'accés i en els bastiments de les dues finestres que l'emmarquen, un interessant conjunt ceràmic molt ben conservat.

Es tracta concretament de 104 taulellets rectangulars de sanefa que es conserven íntegres (Fig. 16), 8 fragments i altres 4 peces de 15 x 15 cm que serveixen de coronament inferior en els muntants de la porta. En tots ells, el dibuix apareix complet unint-se una peça amb una altra mitjançant enllaços reticulars.

La capa pictòrica s'ha aplicat, mitjançant l'ús de trepes sobre fons estaminífer llis, amb tonalitats rosa, rosa diluït, groc, ocre, marró, verd oliva, verd maragda i negre.

Atenent a la tipologia i al catàleg en què s'ha localitzat aquest model, es pot datar al voltant de les primeres dècades del segle XX. Concretament, fou executat a Manises (València) en la fàbrica de *Luis Vilar, Hijo* on apareix amb el núm. 46 del catàleg. No obstant, aquest taulellet és molt paregut al que es presenta en el catàleg de la fàbrica d'*Eloy Domínguez* amb el núm. 649 i al del catàleg de *Mariano Aviñó Arenes* que té el núm. 128, encara que aquests dos exemples presenten els costats més llargs decorats amb una única banda verda més ampla, en lloc de les dues fines franges paral·leles que perfilen la lloseta d'Alaquàs.

Fig. 17

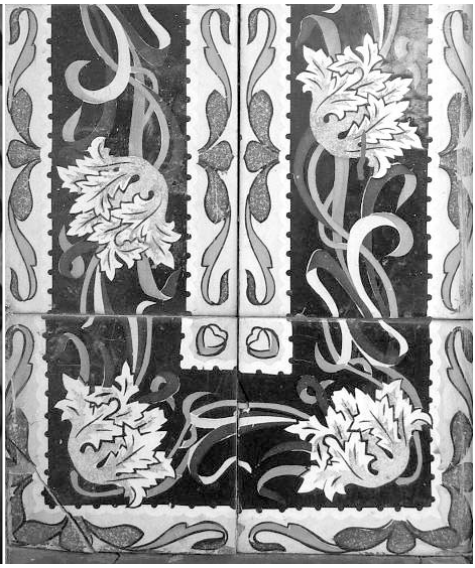

Fig. 18

Aquesta tipologia derivada de l'ús de xicotets elements florals caracteritzà la producció de Manises (València) des de la segona meitat del segle XIX sent interessant «observar l'efecte sintetitzador que causa en aquests dissenys la tècnica de les trepes i l'àgil joc de simetries [...]»[25]

13. Alaquàs. C/ Benlliure, núm. 51 i C/ Benlliure, núm. 92, C/ Major, núm. 42 i C/ Capellà Forriol, núm. 1.

Aquesta peça (Fig. 17), d'ampla assimilació modernista, és una de les que més es repeteix dintre del conjunt de ceràmica arquitectònica d'Alaquàs, ja que per el moment s'han localitzat quatre ubicacions diferents.

La primera d'elles forma part del bastiment d'una de les dues portes de la casa núm. 51 del carrer Benlliure. Concretament, ací es conserven 20 taulellets complets i un partit, posats en dues columnes paral·leles, destacant el fet que cada un dels muntants culmina amb peces similars de coronament tant en la part inferior com en la superior. (Fig. 18).

[25]PÉREZ CAMPS, Josep – REQUENA DIEZ, Rafael: «Taulells de Manises. 1900 – 1936». *Quaderns del Museu Ceràmic de Manises*, Manises, 1987, pàg. 27.

Aquests tipus també es troben xapats al bastiment de dues finestres, una d'elles en el mateix carrer Benlliure núm. 92, on es comptabilitzen 9 taulellets complets i 6 partits amb la finalitat d'adaptar-se als angles dels cantons; i l'altra, en el carrer Major núm. 42.

En aquest habitatge, s'observa com una de les dues bandes que xapen cada un dels muntants fou cobert amb aquest tipus de taulellet.

D'igual manera, fou decorat l'accés a l'antic forn del carrer Capellà Forriol núm. 1 on, malgrat el delicat estat de conservació de l'edifici en general i l'interés per enderrocar-lo i l'interessant conjunt ceràmic que s'hi disposa, es conserven 16 taulellets complets i 6 fragments.

La decoració es desplega sobre una banda central compacta en to marró mangra, sobre la qual es desenvolupa un clavell morat de perfilats i sinuosos pètals. Al voltant d'ell, es despleguen una sèrie de tiges de clavellina i de fulles esveltes i refinades que, sinuosament, ocupen l'espai circumdant. Tota aquesta zona queda limitada per dues bandes paral·leles amb verd tènue, que alberguen altres dues finíssimes tiges que ixen de tres pètals amb forma de fus en rosa fosc.

Si bé Pérez Guillén analitza un exemple similar encara que quadrat en el carrer Escobar núm. 567 de l'Havana[26], no cal anar tan lluny per a trobar aquest mateix taulellet aplicat a l'arquitectura, perquè en zones com Novelda són múltiples els espais en què apareix[27].

14. Alaquàs. C/ Dos de Maig, núm. 13

Que els taulellets constitueixen un element de fàcil trasllat i comercialització és un fet que ha quedat més que justificat en aquest article, tant en la introducció com en el fet de poder contrastar com models exactament iguals o molt semblats poden aparéixer en llocs molt diversos i en disposicions totalment aleatòries, depenent del gust o necessitats de les persones que requerien de l'ús.

[26]La comparació realitzada per l'autor data aquesta tipologia al voltant dels anys 1910 – 1920 i la fabricació a Manises. *Ibídem*. pàgs. 228 i 229.

[27]Veieu: GÓMEZ CANTO, Miguel Ángel – MARHUENDA MOLTÓ, José: «Las caras que nos contemplan». *Edicions Locals*, Novelda, 1999, pàg. 40 i seg.

Fig. 19

Si bé, aquesta afirmació respon a idees predeterminades en el moment propi d'execució d'aquestes peces, no cal obviar que actualment hi ha persones que prevenen la conservació fins i tot traslladant i canviant d'emplaçament els taulellets.

Un exemple molt interessant és el d'aquest habitatge, on la decoració exterior s'ha executat utilitzant peces ceràmiques molt ben conservades procedents d'un habitatge de Mislata. D'aquesta manera, cal anotar com els muntants d'accés a les dues portes i una de les finestres presenten una disposició interessant i curiosa dels distints fragments que, en un primer moment, van haver de constituir un arrimador o sòcol complet.

Els taulellets més distingits estan decorats amb ocells i responen a una producció de la fàbrica d'*Eloy Domínguez Veiga* de Manises (València). El conjunt apareix en el catàleg amb el núm. 542 i s'hi poden destacar els mateixos criteris modernistes de molts dels exemplars ja analitzats, on s'aprecia una gran profusió per la decoració.

Fig. 20

El primer dels dos conjunts que ací es presenten mostra, amb un gran detallisme i amb una ostentació cromàtica no gens restringida, un paisatge naturalista amb un faisà en primer terme (Fig. 19). Crida l'atenció el fet que, mentre diferents elements com les flors o les fulles han sigut tractats amb gran realisme, altres com les muntanyes que es perfilen al fons o els arbusts que se simulen als peus de l'au, responen a un criteri irracional i no gens autèntic.

La destresa del pintor que realitzà aquesta peça es posa de manifest en l'au, de tan gran realisme que permet identificar l'espècie: el faisà *lady amherst*. S'estableix d'aquesta manera una clara relació amb la iconografia més utilitzada pel modernisme, donant total preeminència a la plasmació de formes vegetals junt amb animals exòtics de gran colorit.

Aquesta mateixa afirmació es confronta en observar el segon grup de taulellets (Fig. 20), on dues suggeridores i vistoses aus es posen en sengles branques envoltades de flors, creant una composició càlida i contrastada.

15. Alaquàs. C/ Major, núm. 13

Junt amb el taulellet analitzat en el punt 9 (Fig. 12) es localitza en aquest habitatge un altre interessant taulellet, com es pot apreciar en la tipologia que presenta.

Si bé, no es tracta de peces conservades *in situ*, també en aquest cas els amos han optat per salvaguardar-les pel que fa al gran interés com a testimoni artístic d'una època i un estil concrets.

Aquest model, de 20 x 20 cm, fou realitzat per la fàbrica de Manises (València) *Hijos de Justo Vilar* i es tractava de la peça destinada a cobrir el fons d'un arrimador complet. S'ha pogut seguir el rastre en dos catàlegs d'aquesta factoria i ambdós apareixen amb el número 572 com referència.

El dibuix està estructurat atenent a dos eixos de simetria perpendiculars (Fig. 21), assenyalats mitjançant quatre estructures piramidals decorades amb xicotets triangles blancs en reserva, que es delimiten mitjançant dues primes línies paral·leles i que dóna lloc a una creu grega de braços iguals.

En el centre d'aquesta estructura es desenvolupa una espècie de mitjacanya coronada, en la part superior, per l'esquemàtic cap d'un insecte, d'on ixen dos peixos. Aquests animals apareixen en blau cobalt i blau tènue sobre un fons d'aquest mateix color, esquitxat per xicotetes incisions blanques en reserva.

La mateixa informació presentada en el taulellet núm. 11 referent al dors de la peça es pot extrapolar a aquest model, que també compta amb una successió de línies paral·leles en la part posterior.

Fig. 21

Fig. 22

16. Alaquàs. C/ Benlliure, núm.

Com a exemple de l'anàlisi d'una nova tipologia ceràmica que ha aparegut estudiada en aquests articles de manera puntual, s'ha d'anotar la gran presència, en l'interior de nombrosos habitatges del nucli antic d'Alaquàs, d'arrimadors complets conservats *in situ* en habitacions, rebedors o patis, que arriben a cobrir totalment l'espai que abraça des del sòl al sostre.

A causa de l'enderrocament de la casa on s'allotjava, s'ha fet possible que es puga contemplar, s'ha de citar l'arrimador de l'habitatge núm. XX del carrer Benlliure, cosa que es desconeix si, en futures reformes, serà retirat i conservat o simplement eliminat.

Es troba, aquest conjunt ceràmic, en el lateral esquerre del solar (Fig. 22), pel que va haver d'estar folrant una de les habitacions adjacents a l'accés, bé totalment o única en aquest frontal.

Està configurat per nombrosos taulellets de 20 x 20 cm, executats mitjançant pintura mural sobre trepes i fons estaminífer llis amb verd tènue, verd fosc, marró, groc, ocre i morat fosc i diluït.

Pérez Guillén atribueix a Manises la creació d'aquest model pels paral·lelismes entre el dibuix i les tonalitats, amb el marc que actua com a orla d'un pannell devocional de Sant Climent Papa i Màrtir que es trobava en casa dels productors del lloc *Clement Asunción.*[28]

La consulta efectuada en el Museu de Ceràmica de Manises apunta que en aquesta fàbrica es produïa ceràmica fina però que, fins al moment, no es té constància de l'elaboració de taulellets en sèrie.

Cada taulellet (Fig. 23) s'organitza prenent com a nucli un eix vertical situat en el centre d'un dels costats. Ve donat per una espècie de pèndul, envoltat de penques lobulades i dos circells convergents.

Sobre ell penja un altre pèndul molt més estilitzat amb tonalitats morades semblants a les de l'element contigu, un quart de cercle que en l'interior es

[28]Es pren com a model per a aquesta deducció un arrimador del carrer Cuba 673 de L'Havana, on la decoració es disposa a la inversa del d'Alaquàs, veieu: PÉREZ GUILLÉN, Inocencio Vicente: *Las azulejerías…* pàg. 223

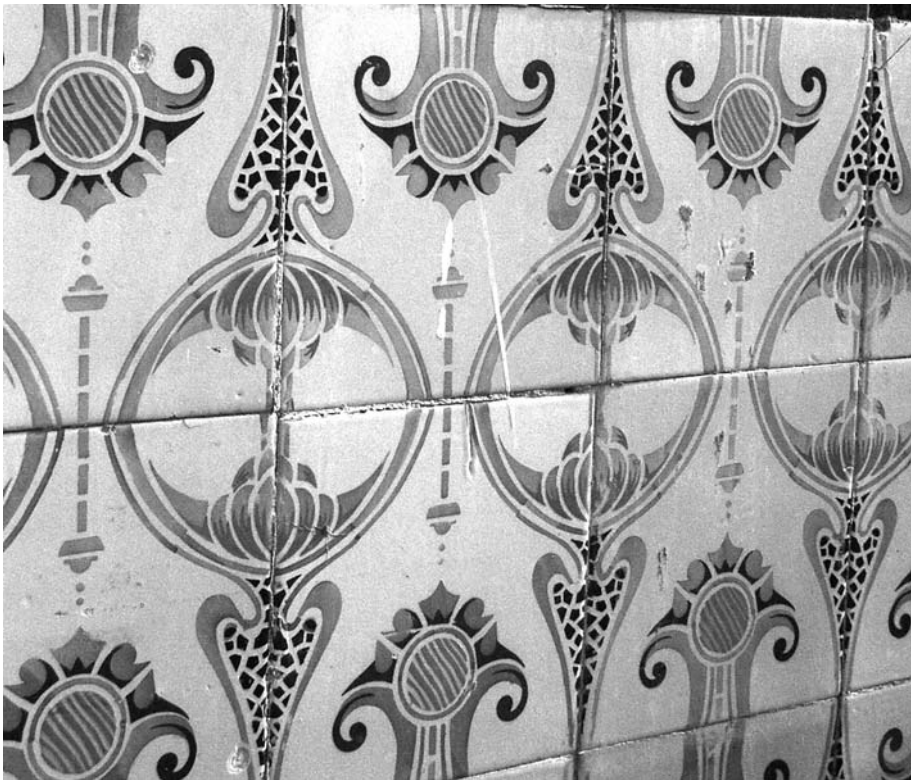

Fig. 23

despleguen fulles de cascall molt esquemàtiques que, com que estan partides, també actuen com a enllaç.

Per últim, cal assenyalar que la peça es completa amb dos traços laterals sinuosos, de forma lanceolada invertida, que delimiten un espai clapat. En unir dos taulellets en aquesta banda, dóna lloc a un cor molt estilitzat.

CONCLUSIONS

L'objectiu principal d'aquesta xicoteta investigació es basa en la recollida, estudi, anàlisi i posterior catalogació raonada de la ceràmica arquitectònica

d'Alaquàs, principalment d'aquelles peces o fragments que, per la localització exterior, presenten una senzilla accessibilitat.

Si bé, es té un contrastat coneixement que la ceràmica arquitectònica d'aquesta població compta amb dues vessants: per una banda, la d'aquelles aplicacions la finalitat de les quals és la decoració de determinats espais; i per una altra, la dels pannells devocionals dedicats a venerar una figura religiosa, s'han presentat ací diversos exemples adscrits al primer grup, continuant amb el model d'estudi iniciat en l'article publicat en el número XXV de *Quaderns d'Investigació d'Alaquàs.*

Aquest és, per tant, el segon acostament a l'estudi d'aquesta disciplina a la vila i, en lloc d'apreciar-se un descens a l'hora de trobar noves peces o models, en la mesura en què la població pren consciència de la importància i del valor, s'amplia el treball a realitzar, quedant-se en el tinter interessants i notables exemples que faran cabuda en futures investigacions.

Els taulellets de sèrie constitueixen una de les riqueses més indubtables d'Alaquàs, a la vegada que també componen una de les disciplines artístiques més en perill de desaparéixer pels continus enderrocs d'habitatges i el maltractament d'aquestes peces que són enteses, més que com a producció artesanal i plàstica, com a material de construcció digne de ser reduït a enderrocs.

Queda de manifest amb aquest article el gran nombre, la diversitat i la notable qualitat dels taulellets de la vila, la conservació i l'estudi dels quals ajudarà a ampliar el coneixement, la noció i la comprensió de la riquesa cultural d'Alaquàs.